

Elżbieta AWRAMIUK

Uniwersytet w Białymstoku

eawramiuk@poczta.onet.pl

WARIANTYWNÓŚĆ PISOWNIOWA FRAZEOLOGIZMÓW WE WSPÓŁCZESNYCH SŁOWNIKACH JEDNOJĘZYCZNYCH

Związki frazeologiczne definiuje się w sposób zróżnicowany. W literaturze przedmiotu mówi się o frazemach, konstrukcjach werbo-nominalnych, idiomatach, nazwach złożonych, skrzydlatych słowach, frazeoidiomatach, wielowyrzowcach, syntagmach, idiomach, frazeologizmach, kolokacjach, reproduktach. Różnice w nazewnictwie wiążą się ze sposobem definiowania przez badaczy właściwości jednostek frazeologicznych, m.in. takich jak: leksykalizacja, stałość leksykalno-gramatyczna, nieciągłość. Wszyscy zgadzają się co do tego, że trzon frazeologii stanowią złożone jednostki leksykalne, charakterystyczne dla określonego języka, zwane też idiomami. Znaczenie takich nieciągłych jednostek nie wynika z sumy poszczególnych składników, a często dodatkowo charakteryzuje je odstępstwo od przyjętych reguł gramatycznych czy zasobu współczesnego zasobu leksykalnego (Pajdzińska 2013: 146–147). Sposobowi notowania tego typu związków we współczesnych jednojęzycznych słownikach polszczyzny poświęcony jest niniejszy artykuł. Pozostawiając na boku kwestię wersji kanonicznej frazeologizmu i jego wariantów leksykalnych (np. *koń się śmieje*², *nawet koń się uśmieł*¹, *mój koń się uśmieł*², por. Andrejewicz 2015), skoncentrujemy się na pisowni, czyli kwestiach ortograficzno-interpunkcyjnych.

Kiedy użytkownik języka ma jakieś wątpliwości pisowniowe, zazwyczaj sięga po słownik ortograficzny, jednak ze względu na specyfikę omawianej materii wielu frazeologizmów w nim nie znajdzie. Z tego powodu sposób zapisu jednostek wielowyrzowych prześledzono nie tylko w największym słowniku ortograficznym (WSO PWN), ale także

TABELA 1. Wyrażenia i frazy zawierające nazwy własne w wybranych słownikach

WSO PWN	WSJP	FR.PL	Wikisłownik	WSF PWN
lary i penaty	–	lary i penaty	–	lary i penaty
między Scyllą a Charybdą	–	między Scyllą a Charybdą	między Scyllą a Charybdą	między Scyllą i (a) Charybdą
Annasz Kajfasz	–	od Annasza do Kajfasza	od Annasza do Kajfasza	od Annasza do Kajfasza
przyszła kryska na Matyska	przyszła kryska na matyska	–	przyszła kryska na matyska	przyszła <i>na kogoś</i> kryska
Sodoma i Gomora 'miasta biblijne' sodoma i gomora 'rozpusta'	–	Sodoma i Gomora sodomia i gomoria	–	Sodoma i Gomora 'wielka awantura'
–	–	tluc się jak Marek po piekle	tluc się jak marek po piekle	tluc się jak marek po piekle
Filip filip 'zając'	–	jak filip z konopi	wyskoczyć jak filip z konopi	wyskoczyć jak filip z konopi

w wybranych słownikach frazeologicznych (NSF, PSFJP, SFJP, SFWP, WSF, WSFJP, WSF PWN¹) oraz słownikach języka polskiego (ISJP, USJP). Ponadto współczesny użytkownik, szczególnie niespecjalista, chętniej sięga po źródła dostępne on-line, zatem obok źródeł tradycyjnych korzystano też ze słowników elektronicznych (WSJP, Wikisłownika² oraz popularnego portalu poświęconego frazeologii, frazeologia.pl (FR.PL), który bazuje jednak na słowniku tradycyjnym – WSFJP).

Niejednolitość w sposobie zapisu ortograficznego dotyczy przede wszystkim jednostek wielowyrazowych zawierających nazwę własną lub wyraz od niej pochodzący. Problemy pisowniowe w tej grupie sprawiają podlegające procesowi apelatywizacji rzeczowniki i przymiotniki.

Sposób zapisu wybranych frazeologizmów zawierających nazwę własną (lub pochodzącą od niej nazwę pospolitą) w postaci rzeczownika prezentuje tabela 1. Nie w każdym słowniku znajdziemy poszukiwane wyrażenie, czasami zamiast niego trafiamy jedynie na pojedynczy składnik, np. hasło *miłosierny samarytanin* 'człowiek dobry, litościwy' notowane

¹ W wypadku tego słownika korzystano z płyty dołączonej do wydania papierowego.

² Na temat leksykograficznych aspektów Wikisłownika pisali Andrejewicz i Sienicki (2010).

jest jedynie w WSF (w przykładzie pojawia się zapis *miłosierny Samarytanin*), z kolei w WSO PWN znajduje się hasło *Samarytanin* ‘mieszkaniec starożytnej Samarii’ oraz *samarytanin* ‘człowiek litościwy’.

Wśród poszukiwanych jednostek można wyróżnić kilka grup wyrazów. Tam, gdzie zaciera się pochodzenie nazwy, dominuje pisownia małą literą, por. *lary i penaty* ‘dom rodzinny, sprzęty domowe’, podobnie *tajemnica poliszynela* ‘tajemnica ogólnie znana’³, z kolei tam, gdzie etymologia jest ciągle żywa, dominuje pisownia wielką literą (por. *między Scyllą a Charybdą* ‘w sytuacji bez wyjścia’, *chodzić od Annasza do Kajfasza* ‘chodzić od jednego urzędu/człowieka, bezskutecznie próbując załatwić jakąś sprawę’, podobnie: *puszka Pandory* ‘źródło nieszczęść’, *ostatni Mohikanin* ‘ostatni przedstawiciel jakiejś grupy’, *w objęciach Morfeusza* ‘o kimś śpiącym’). Forma pewnych jednostek różni się jednak w poszczególnych źródłach.

Hasło *sodoma i gomora* w WSO PWN notowane jest w dwóch wariantach pisowniowych – w znaczeniu dosłownym (jako nazwy biblijnych miast) wielkimi literami, a w znaczeniu przenośnym – małymi, z kolei w WSF PWN nazwa przenośna zapisana jest wielką literą (podobnie w PSFJP, WSF, WSFJP), a na portalu FR.PL znaczenie przenośne zostało wzmocnione przez przekształcenie formy brzmieniowej (*sodomia i gomoria*). Rozchwianie uzusu często dotyczy frazeologizmów, które zawierają wyraz kojarzący się z imieniem. Wiążą się z tym trudności interpretacyjne dotyczące statusu takiego rzeczownika. Zapis *wyskoczyć jak Filip z konopi* sugeruje, że chodzi o osobę, a *filip* wiąże się z innym znaczeniem (‘zając’) i takie potwierdzają paremiolodzy. W analizowanych słownikach *filip z konopi* jest notowany w sposób jednolity, ale rozchwianie normy dotyczy innych podobnych przykładów: *Przyszła kryska na Matyska* (*Matysek* ‘imię osoby’, WSO PWN) i *Przyszła kryska na matyska* (*matysek* ‘kot’, WSJP) oraz *nocny Marek* (*Marek* ‘imię męskie’, FR.PL, PSFJP) i *nocny marek* (*marek* ‘duża pokutująca, potępieńca’, WSF PWN, SFWP). *Nocny marek* to ktoś, ‘kto późno kładzie się spać i przeszkadza w odpoczynku innym domownikom’. Powiedzenie *Tłuc się jak marek po piekle* oznacza ‘chodzić i hałasować w nocy, kiedy inni śpią’, zatem i w tym wypadku pisownia wielką literą nie ma uzasadnienia.

³ WSF notuje hasło w dwóch wariantach: *tajemnica Poliszynela* oraz *tajemnica poliszynela*, oba w tym samym znaczeniu.

Wyrażenie *od sasa do lasa* 'bezładnie, nieporządnie' występuje w słownikach w trzech wariantach pisowniowych: *od Sasa do lasa* (SFJP, ISJP), *od Sasa do Lasa* (WSO PWN) oraz *od sasa do lasa*. Niekiedy słowniki dostrzegają wariantywność pisowni, dopuszczając dwa lub trzy warianty pisowniowe, por. WSFJP, WSJP, WSF. Wariantywność wiąże się w tym wypadku ze sposobem interpretacji dwóch składników, które mogą być uznane za nazwę własną (*Sas* jako król August z dynastii Sasów, *Las* jako skrócona forma pochodząca od Stanisława Leszczyńskiego, który z Augustem II i III rywalizował o polski tron) lub za nazwę pospolitą. Niektórzy językoznawcy wywodzą to powiedzenie od dawnego, notowanego jeszcze przed konfliktem między Sasami a Leszczyńskim zawołania dotyczącego zwierząt: *jedno sa sa, a drugie do lasa*, które oznaczało, że jedno zwierzę idzie grzecznie przy nodze, a drugie idzie gdzie chce (Kłosińska 2013).

Przymiotniki pochodzące od nazw własnych mogą być pisane literą wielką, co podkreśla ich znaczenie dosłowne (por. *pięta Achillesowa* 'pięta Achillesa', *wyrok Salomonowy* 'wyrok Salomona'), lub literą małą, co podkreśla ich znaczenie przenośne (por. *pięta achillesowa* 'czyjś słaby punkt', *wyrok salomonowy* 'mądre, sprawiedliwe rozwiązanie problemu'). Wydawać by się mogło, że ortografia pomaga w tym wypadku rozpoznać proces przekształcania nazwy własnej w nazwę pospolitą. Praktyka dowodzi, że nie zawsze się tak dzieje, przede wszystkim z powodu nierozstrzygalnych niekiedy trudności interpretacyjnych.

Sposób notacji wybranych frazeologizmów zawierających przymiotniki pochodzące od nazw własnych prezentuje tabela 2. Należy zwrócić uwagę, że w wypadku WSF PWN rozstrzygnięcie proponowanego kształtu ortograficznego sprawia niekiedy kłopot, gdyż opis każdego hasła zaczyna się wielką literą. Użytkownikowi słownika trudno jest się zorientować, jak w tekście powinien zapisać dany wyraz. Pomoc w tym względzie stanowią przykłady⁴.

Proces apelatywizacji omawianych połączeń widoczny jest w zaleceniach dotyczących pisowni takich wyrażeń jak *zbrodnia Kaina / zbrodnia*

---

⁴ Niekiedy nawet dobór przykładów nie pozwala na jednoznaczne rozstrzygnięcie, por. hasło „kainowy”: książk. **Kainowe piętno, znamię** «piętno, znamię zbrodniarza, zabójcy brata albo rodaka»: *Nikt nie wie do dziś, kto podpałał i po co. (...) Najgorsze, że od razu wciągnęły się w to szkoły, zapalna i niedoświadczona młodzież, zaczyn przyszej inteligencji. Kainowe piętno, które odcisnęło się na niej w czasie tych kilku miesięcy, bardzo trudno będzie zetrzeć. E. Szumańska, Wzgórza.*

TABELA 2. Przymiotniki pochodzące od nazw własnych w wybranych słownikach

przymiotnik	WSO PWN	WSJP	FR.PL	Wikisłownik	WSF PWN
<i>augiaszowy</i>	stajnia Augiasza	stajnia Augiasza	stajnia Augiasza stajnia augiaszowa	stajnia Augiasza	stajnia Augiasza, augiaszowa (przen.)
<i>ikarowy</i>	Ikarowy lot 'lot Ikara' ikarowe loty (przen.)	–	ikarowy lot	–	ikarowe loty
<i>janusowy</i>	Janusowy janusowe oblicze (przen.)	janusowe oblicze	janusowe oblicze	janusowe oblicze Janusowe oblicze	janusowe oblicze
<i>kainowy</i>	zbrodnia Kainowa 'zbrodnia Kaina' zbrodnia kainowa 'bratobójstwo'	–	zbrodnia kainowa zbrodnia Kaina	kainowe piętno	kainowe piętno, znamię
<i>lukullusowy</i>	Lukullusowy lukullusowa uczta	lukullusowa uczta	–	lukullusowa uczta	lukullusowa uczta
<i>prokrustowy</i>	prokrustowe łoże	–	–	łoże Prokrusta Prokrustowe łoże	prokrustowe łoże
<i>pyrrusowy</i>	pyrrusowe zwycięstwo (przen.) Pyrrusowe zwycięstwo	–	pyrrusowe zwycięstwo	pyrrusowe zwycięstwo	pyrrusowe zwycięstwo
<i>salomonowy</i>	Salomonowy salomonowy wyrok	–	salomonowy wyrok	salomonowy wyrok	–
<i>tantalowy</i>	męki Tantara	–	męki Tantara męki tantalowe	męki Tantara	męki Tantara

kainowa, męki Tantara / męki tantalowe, stajnia Augiasza / stajnia augiaszowa, podobnie w stroju Adama / w stroju adamowym 'nago'. Warto podkreślić, że także wersja pierwsza może mieć znaczenie przenośne, jednak przy postaci rzeczownikowej słowniki podają pisownię wielką literą, a przy przymiotniku – małą. Nie jest to reguła bezwyjątkowa, o czym świadczy przykład pisowni wyrażenia *łoże Prokrustowe* (Wikisłownik) oraz *namiest-*

nik Chrystusowy ‘papież’, *tron Piotrowy* ‘godność papieska’, *miecz Damoklesowy* ‘stale grożące niebezpieczeństwo’ (WSF PWN).

Wśród przymiotników pochodzących od nazw własnych z jednej strony znajdują się jednostki o dużym stopniu s frazeologizowania (*dantejskie sceny*, *drakońskie prawo*, *paniczny strach*, *tytaniczna praca*, *marsowa mina*, *syzyfowa praca*), których znaczenie pierwotne zatarło się i tylko nieliczni użytkownicy języka znają ich etymologię, choć większość zna znaczenie przenośne, z drugiej strony – jednostki s frazeologizowane, ale o wyczuwalnym znaczeniu dosłownym (*Janusowe oblicze* ‘oblicze Janusa’ / *janusowe oblicze* ‘dwuznaczny charakter czegoś’, *Hiobowa wieść* ‘wieść Hioba’ / *hiobowa wieść* ‘tragiczna wiadomość’, *Matuzalemowy wiek* ‘wiek Matuzalema’ / *matuzalemowy wiek* ‘wiek sędziwy’). Choć zwykle związki wyrazowe tego typu pojawiają się w tekstach w znaczeniu przenośnym, słowniki notują je w sposób niejednolity, raz w jednym wariancie pisowniowym, innym razem w dwóch, sygnalizując różnice znaczeniowe bądź z tego rezygnując.

Sposób notowania związków frazeologicznych w pracach leksykograficznych podtrzymuje wątpliwości ortograficzne piszących. Różne postacie mają wciąż nawet tak „stare” w języku jednostki, jak *hiobowa wieść* / *Hiobowa wieść* czy *Sodoma i Gomora* / *sodoma i gomora* z etymologiczną nazwą własną lub jej derywatem w swoim składzie. Z jednej strony jest to wynik wspomnianej wariantywności: obie wersje są poprawne, choć należałoby uznać, że każda ma nieco inne znaczenie, z drugiej – chodzi o trwanie procesu apelatywizacji. Proces przechodzenia nazw własnych w wyrazy pospolite może być rozpoczęty, ale niezakończony. Precyzyjne wskazanie jego etapu z pewnością nie poddaje się żadnym regułom, z tego względu ortografia zapelatywizowanych (lub będących w trakcie tego procesu) nazw własnych jest wyraźnie niestabilna (Bąba, Skibski 2003; Kosek 2006; Rogowska-Cybulska 2011, Awramiuk 2013).

Słowa komentarza wymagają wyrażenia zawierające przymiotnik *boży*, takie jak *palec boży* ‘zdarzenie traktowane jako znak interwencji sił nadprzyrodzonych’. Wyrażenie to jest notowane w słownikach w sposób niejednolity: z pewnością nie mamy tu do czynienia z przymiotnikiem dzierżawczym, a mimo to przy ewidentnym znaczeniu przenośnym słowniki zalecają pisownię małą literą (WSO PWN, WSF), wielką (WSJP, PSFJP) lub wariantywnie (SF PWN). Niewątpliwie zróżnicowanie w tym wypadku wzmacnia użycie wielkiej litery ze względów uczuciowych. Podobne problemy towarzyszą pisowni innych frazeologizmów zawierają-

cych słownictwo religijne. W WSF PWN w jednym wariantcie występują takie związki jak *przystąpić do Stołu Pańskiego* ‘przyjąć komunię świętą’ czy *bojaźń boża* ‘pobożność’⁵, a w dwóch – *wola boska / Boska* ‘zwrot wyrażający bierne poddawanie się czemuś’, *bicz boży / Boży* ‘niepomyślne zdarzenie, poczytywane za znak kary bożej’, *dar boży / Boży* ‘pożywienie, chleb’. WSFJP ostatnie dwa przykłady notuje tylko w pierwszym wariantcie.

Wariantywność pisowniowa dotyczy także jednostek niezawierających nazw własnych ani pochodzących od nich rzeczowników czy przymiotników. ISJP informuje o wariantywnym zapisie jednostki *kurczę blade / kurcze blade*, większość słowników podaje jednak jeden z tych wariantów (np. *kurczę blade* – USJP, SF PWN; *kurcze blade* – NSF). Wariantywna jest pisownia wyrażen od *A do Z* (WSF) lub od *a do zet* (ISJP), *matka natura* i *matka ziemia* niekiedy są notowane w jednym wariantcie (WSFJP), a w inny razem – w dwóch, razem z zapisem *Matka Natura* i *Matka Ziemia* (WSF PWN). W słownikach w różnorodny sposób notowane są jednostki rzadkie, takie jak: *to nie śmichy-chichy* ‘to nie żarty’ (WSF PWN), *śmichy-chichy* lub *śmichy, chichy* (ISJP); *terefere kuku* ‘bzdura, głupstwo’ (WSF PWN), *terefere kuku!* (SFJP), *terefere* lub *tere fere* (ISJP); *trele morele* ‘brednie, bzdury’ (WSF PWN), *trele-morele* (WSO PWN), *trele morele* (WSF PWN), *trele-morele* lub *trele morele* (ISJP).

Niejednolitość pisowniowa związzków frazeologicznych w słownikach jednojęzycznych odnosi się także do interpunkcji. Chodzi przede wszystkim o sposób użycia przecinka oraz wykrzyknika.

We frazeologizmach o podobnej konstrukcji (tzn. składających się z dwu członów równorzędnych) nie należy stawiać przecinka, por. *bądź co bądź, bij zabij, chcąc nie chcąc, na chybił trafił, rad nierad, wypisz wymaluj* (WSO PWN: 132 [378]). Mimo tej zasady w różnych źródłach leksyko-graficznych omawiane wyrażenia zapisywane są w sposób niejednolity, por. *ani widu ani słyhu* (SFWP), *ani widu, ani słyhu* (WSF PWN, WSFJP); *bij, zabij* ‘wrogość wobec kogoś’ (WSF PWN), *bij zabij!* (SFJP), *bij zabij* (WSFJP); *wypisz, wymaluj* ‘dokładnie taki sam’ (SF PWN, WSFJP), *wy-*

⁵ SF PWN przy haśle *bojaźń boża* także nie sygnalizuje wariantywności, ale w przykładzie pojawia się pisownia wielką literą: *Ludzie utracili bojaźń Bożą i wydaje się im, że sami mogą dyktować warunki Bogu, wciągać wiarę w swoje przyziemne, ludzkie przypadłości. O. Tokarczuk, Dom.*

pisz wymaluj (SFJP, WSJP, WSF, SFWP). Nie jest to wariantywność w pełnym tego słowa znaczeniu, bo żaden słownik nie notuje więcej niż jednego wariantu danego połączenia wyrazowego.

Z kolei przecinek w konstrukcjach paralelnych (*tak, jak; równie, jak; taki, jaki; tyle, co*) jest nieobligatoryjny. Jeśli przed porównaniem nie robimy przerwy oddechowej albo jeśli chcemy osłabić wyrazistość porównania, przecinek można pominąć (WSO PWN: 133 [381]). Związki frazeologiczne zawierające tego typu konstrukcje mają w słownikach różną postać, por. *co nagle to po diable* (SFJP), *co nagle, to po diable* (WSJP, WSFJP); *tyle co brudu za paznokciem* 'bardzo mało' (SF PWN, WSFJP, WSF), *tyle, co brudu za paznokciem* (WSJP); *tyle co kot napłakał* 'bardzo mało' (NSF, SFJP, SFWP, PSFJP), *[tyle] co kot napłakał* (WSFJP), *tyle, co kot napłakał* (PSF, SFWP, WSF, SFJP, WSF PWN).

Kolejne przykłady wariantywności przecinka we frazeologizmach dotyczą fraz wprowadzanych spójnikiem, zaimkiem lub partykułą, por. *kpisz, czy o drogę pytasz* 'powiedzenie wyrażające zdumienie czyjaś wypowiedzią' (WSF PWN), *czy kpisz, czy o drogę pytasz* (SFJP), *kpisz czy o drogę pytasz* (WSF); *nie wiadomo, kto z brzegu* 'nie wiadomo, kto pierwszy umrze' (WSF PWN), *(nie wiadomo) kto (pierwszy) z brzegu* (WSFJP); *niech się dzieje, co chce* 'zwrot wyrażający determinację' (SF PWN), *niech się dzieje co chce* (SFJP, WSFJP). Jeśli wyrazy typu *czy, kto, co* wprowadzają zdanie podrzędne, przecinek należy postawić, jeśli jednak są częścią utartych zwrotów i frazeologizmów, przecinek się pomija (WSO PWN: 126–127 [363]). Niejednolicie w słownikach notowane są także frazeologizmy *a nuż, widelec* (WSF PWN, WSO PWN), *a nuż widelec* (WSJP), *a nuż, a widelec* (WSFJP) oraz *wolność, Tomku, w swoim domku* 'nie mieszaj się do cudzych spraw' (WSFJP), *wolność Tomku w swoim domku* (WSF, WSF PWN). Przykłady te obrazują problemy z interpretacją reguł interpunkcyjnych.

Kolejną grupę stanowią jednostki wariantywne ze względu na obecność lub brak znaku wykrzyknienia na końcu danego frazeologizmu, por. *buzi dać!* 'o czymś bardzo ładnym' (SF PWN), *buzi dać* (SFJP, WSJP); *buzia w ciup* 'usta ściągnięte, ułożone w sposób mający wyrażać skromność' (WSF PWN, WSF, WSFJP), *buzia w ciup!* (WSO PWN); *czapki z głów!* 'wyrazy podziwu' (WSF PWN), *czapki z głów* (WSJP, WSFJP); *do rzeczy!* 'wyrażenie nakazujące powrót do zasadniczego tematu rozważań' (WSF PWN), *do rzeczy* (ISJP, WSJP); *koniec pieśni!* 'sprawa jest zamknięta' (SF PWN), *koniec pieśni* (WSFJP, WSJP, PSFJP); *po moim trupie!*

‘wyrażenie oznaczające protest, stanowczą odmowę’ (WSF PWN), *po moim trupie* (ISJP, WSJP, WSFJP); *to jest myśl* ‘świetny pomysł’ (WSF PWN), *to jest myśl!* (WSFJP).

Zasami fakultatywność wykrzyknika jest sygnalizowana wprost za pomocą nawiasu, por. *cześć pieśni!* ‘sprawa jest zamknięta’ (WSF PWN), *cześć pieśni (!)* (WSFJP); *gęba na kłódkę!* ‘milcz’ (WSF PWN, SFJP, WSF), *gęba na kłódkę (!)* (WSFJP); *hulaj dusza!* ‘okrzyk wyrażający zachętę do zabawy’ (WSF PWN, WSO, SFJP), *hulaj dusza (!)* (WSFJP); *klękajcie narody!* ‘zwrot wyrażający zachwyty’ (WSF PWN), *klękajcie narody (!)* (WSFJP); *ładny bal!* ‘o czymś zaskakującym’ (WSF PWN), *ładny bal (!)* (WSFJP).

Niekiedy wariantywność nie jest sygnalizowana na poziomie hasłowym, ale znajduje potwierdzenie w artykule hasłowym. Przykładowo NSF notuje hasło *kurcze blade!*, ale w artykule hasłowym podaje przykład: *Teraz to mu wszystko zatrzymać, kurcze blade*. SF PWN notuje hasła *buzi dać!*, *do rzeczy!*, *hulaj dusza!*, *jedźmy z tym koksem!*, *po moim trupie!*, ale w przykładach te połączenia występują już bez wykrzyknika. ISJP i WSFJP notują hasło *po moim trupie*, ale w przykładzie pojawia się wykrzyknik. O ile zapisanie hasła bez wykrzyknika i podanie – jak czyni to ISJP i WSFJP – w artykule hasłowym przykładu z wykrzyknikiem na końcu zdania jest zrozumiałe, gdyż odpowiada ogólnym zasadom stosowania znaków interpunkcyjnych w polszczyźnie, o tyle rozwiązanie zastosowane w SF PWN jest bardzo dyskusyjne.

Przeгляд słowników jednojęzycznych pod kątem sposobu notowania frazeologizmów wykazał, że wariantywność pisowniowa dotyczy kilku sytuacji. Wariantywność znaczeniowa polega na notowaniu w słowniku jednostki w dwóch wariantach, których znaczenie nie jest tożsame, np. *pyrrusowe/Pyrrusowe zwycięstwo* (WSO PWN). Wariantywność ukryta wynika ze sposobu notowania danej jednostki w różnych źródłach leksykograficznych. Każdy słownik podaje jeden sposób pisowni danego połączenia wyrazowego, ale sięgnięcie do różnych słowników dowodzi istnienia więcej niż jednego wariantu, np. *bij, zabij* (WSF PWN), *bij zabij!* (SFJP), *bij zabij* (WSFJP). Wariantywność właściwa polega na sygnalizowaniu w danym słowniku możliwości zapisania wyrażenia w dwojaki sposób, jak w wypadku hasła *kurczę blade / kurcze blade* (ISJP).

Z punktu widzenia użytkownika języka wariantywność właściwa jest najbardziej czytelna. W wypadku wariantywności pozornej istotne jest sygnalizowanie znaczenia, także wtedy, gdy słownik notuje tylko jeden z wariantów. Wariantywność niezamierzona nie jest korzystna, bo pro-

wadzi do konsternacji czytelnika. Jej występowanie wiąże się między innymi z nieuwzględnianiem zasad pisowni, jak w wypadku frazeologizmów o podobnej konstrukcji, brakiem jednoznacznych zasad, jak w wypadku używania wykrzyknika, bądź różnicowaniem pisowni ze względów uczuciowych, jak w wypadku słownictwa religijnego. W zjawisku wariantywności można także widzieć efekt pewnych szerszych zjawisk kulturowych, dostrzeganych na poziomie uzusu i wpływających na przemiany polskiej ortografii (por. Skudrzyk 2005, Gruszczynski 2001, Awramiuk 2013).

LITERATURA

- Andrejewicz U., Sienicki T., (2010), *Wikisłownik – pierwszy naprawdę uniwersalny słownik polski?*, „Prace Językoznawcze” XII, s. 5–21.
- Andrejewicz U. (2015), *Koń się śmieje, czyli czy istnieją błędy frazeologiczne*, „Poradnik Językowy”, z. 2, s. 44–50.
- Awramiuk E. (2013), *Współczesna pisownia polska: między normą a uzusem*, „Poradnik Językowy”, z. 2, s. 22–32.
- Bąba S., Skibski K. (2003), *O pisowni nazw własnych i ich derywatów we frazeologizmach*, „Język Polski”, z. 4–5, s. 288–293.
- FR.PL: portal Frazeologia.pl.
- Gruszczynski W. (2001), *Czy normy językowe obowiązują w Internecie*, [w:] *Zmiany w publicznych zwyczajach językowych*, red. J. Bralczyk, K. Mosiołek-Kłosińska, Warszawa: RJP przy Prezydium PAN, s. 183–190.
- ISJP: *Inny słownik języka polskiego*, red. M. Bańko, Warszawa 2000: PWN.
- Kłosińska K. (2013), *Co w mowie piszczy?*, Poznań: Publicat.
- Kosek I. (2006), *O ortografii w kontekście apelatywizacji*, „Prace Językoznawcze”, z. 8, s. 21–28.
- NSF: *Nowy słownik frazeologiczny*, red. A. Latusek, Kraków 2005: Wydawnictwo Zielona Sowa.
- Pajdzińska A. (2013), *Frazeologia – szkic do zbiorowej autobiografii*, w: *70 lat współczesnej polszczyzny. Zjawiska, procesy, tendencje*, red. A. Dunin-Dudkowska, A. Małycka, Lublin: Wydawnictwo UMCS, s. 145–164.
- PSFJP: S. Bąba, G. Dziamska, J. Liberek (1997), *Podręczny słownik frazeologiczny języka polskiego*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Rogowska-Cybulska E. (2011), *Zasady pisowni polskiej w świetle pytań kierowanych do poradni językowej*, „Język Polski”, z. 2–3, s. 134–141.
- Skudrzyk A. (2005), *Czy zmierzch kultury pisma? O synestezji i analfabetyzmie funkcjonalnym*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- SFJP: S. Skorupka (1987), *Słownik frazeologiczny języka polskiego*, t. 1 i 2. Warszawa: Wiedza Powszechna.

- SFWP: Bąba S., Liberek J. (2002), *Słownik frazeologiczny współczesnej polszczyzny*, Warszawa: PWN.
- USJP: *Uniwersalny słownik języka polskiego*, red. Dubisz, Warszawa 2003: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- WSF: R. Lebda (2009), *Wielki słownik frazeologiczny*, red. A. Latusek, Kraków: Krakowskie Wydawnictwo Naukowe.
- WSFJP: P. Müldner-Nieckowski (2003), *Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego*, Warszawa: Świat Książki.
- WSF PWN: *Wielki słownik frazeologiczny PWN z przysłowiami*, oprac. A. Kłosińska, E. Sobol, A. Stankiewicz, Warszawa 2005: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- WSJP: *Wielki słownik języka polskiego*, pod kier. P. Żmigrodzkiego, www.wsjp.pl
- WSO PWN: *Wielki słownik ortograficzny PWN z zasadami pisowni i interpunkcji*, red. E. Polański, Warszawa 2010: PWN.

SPELLING VARIANTS OF IDIOMS IN CONTEMPORARY MONOLINGUAL DICTIONARIES

Summary

The article discusses spelling and punctuation variants of Polish phrases in contemporary Polish dictionaries. Spelling variants of idioms with regard to capital/lowercase spelling, most of all, results from progressing desemantization of original meanings. Examples excerpted from lexicographical sources prove that units whose meaning is not identical are usually written down in two variants, e.g. pyrrhic/Pyrrhic victory. Variants are much more frequently connected with a diversified manner of recording a given unit in different lexicographical sources. Every dictionary provides one way of spelling of a given compound but consulting various dictionaries proves the existence of more than one variant.

Key words: spelling, punctuation, variants, lexicography, phraseology